

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УКРАЇНІ

УДК 378.147:37.011.3-051:796:613

МУСХАРІНА Ю. Ю.

Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»

Підготовка вчителів фізичної культури до оздоровлення школярів у історичному аспекті

Анотація. Мета: обґрунтувати необхідність осмислення підготовки вчителів фізичної культури до оздоровлення школярів, спираючись на історичний аспект. **Матеріал і методи:** теоретичний аналіз, узагальнення спеціальної і науково-методичної літератури. **Результати:** проведено науково-педагогічний аналіз історичних особливостей підготовки майбутніх вчителів фізичної культури. Проаналізовано принципово новий підхід до розв'язання комплексної проблеми виховання культури здоров'я та оздоровлення школярів. Виявлено причини кризового стану фізичної культури в Україні. **Висновки:** доведено необхідність теоретичного осмислення проблеми формування професійної готовності майбутнього вчителя фізичної культури до оздоровчої діяльності.

Ключові слова: здоров'я, учні, історичний аналіз, фізкультура.

Вступ. Переважна більшість дітей і підлітків в Україні мають значні відхилення в стані здоров'я, близько половини – незадовільну фізичну підготовку. Критичний рівень здоров'я і фізичного розвитку учнівської молоді внаслідок зниження рухової активності при зростаючому статичному (до 72% навчального часу) і психоемоційному напруженні процесу навчання, впровадженні комп'ютерних технологій у повсякденний побут, несприятливих екологічних умовах, зростанні антисоціальних проявів серед учнівської молоді, висувають першорядне завдання перед державними органами, педагогічною громадськістю – збереження та зміцнення здоров'я школярів, формування в них навичок здорового способу життя [5].

Велика роль у процесі фізичного виховання підрастаючого покоління, формування його готовності до здорової життєдіяльності належить учителю, зокрема фізичної культури, що виступає носієм цінностей фізичної культури, дієвим чинником оздоровлення учнів. У зв'язку з цим педагоги-науковці, викладачі-методисти та фахівці з фізичної культури ведуть інтенсивні пошуки нового змісту, форм і методів підвищення якості підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання, діяльність яких плідно впливає на забезпечення й розвиток фізичного, психічного і духовного здоров'я підрастаючого покоління [6].

Творчому пошуку шляхів покращення підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання та вирішенню низки проблем, що гостро постають перед сучасними вищими педагогічними закладами, сприятиме вивчення, переосмислення та конструктивне використання історико-педагогічних надбань минулого. Різним аспектам професійно-педагогічної підготовки студентів факультетів фізичного виховання вищих педагогічних закладів України присвячено дослідження сучасних науковців Г. Грибан [2], М. Данилка [3], Л. Єлісеєвої [4], Л. Іванової [6], Н. Крутогорської [7], Л. Сущенко [10], А. Цьося [11], Б. Шияна [13] та інш.

«Вивчення історії фізичної культури збагачує кругозір, сприяє формуванню світогляду, допомагає засвоїти теорію фізичного виховання й усвідомити практику фізичної культури» [9, с. 152]. Водночас під час аналізу наявної на сьогодні наукової літератури з окресленої тематики встановлено [8; 9; 12], що про-

блема підготовки вчителів фізичної культури до оздоровлення школярів в історичному аспекті не була предметом спеціального дослідження.

Дослідження виконано згідно з напрямком наукової роботи кафедри валеології та корекційної медицини «Медико-біологічна реабілітація у валеології (методи, чинники, засоби впливу на психічну, фізичну та розумову працездатність)» (№ державної реєстрації 0103U000516).

Мета дослідження: обґрунтувати необхідність осмислення підготовки вчителів фізичної культури до оздоровлення школярів, спираючись на історичний аспект.

Завдання дослідження:

1. Здійснити науково-педагогічний аналіз історичних особливостей підготовки майбутніх вчителів фізичної культури.
2. Виявити причини кризового стану фізичної культури в Україні.

Матеріал і методи дослідження: аналіз і узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури з проблеми дослідження.

Результати дослідження та їх обговорення. Виявлено, що передумовами становлення й розвитку педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних закладах України були освітні реформи другої половини XIX століття, визнання педагогічною громадськістю важливої ролі фізичного виховання у формуванні здорової, гармонійно розвиненої особистості та необхідності його введення до навчально-виховного процесу шкіл, унаслідок чого виникла потреба у кваліфікованих спеціалістах з цієї галузі освіти.

Саме в другій половині XIX століття в учительських семінаріях, інститутах та на педагогічних курсах починається підготовка педагогічних кадрів з фізичної культури для різних навчальних закладів, а на початку XX століття відкриваються спеціальні курси фізкультури, зокрема Вищі курси вихователюк і керівниць фізичної освіти П. Лесгафта, курси при гімнастичних та спортивних товариствах і короткотермінові курси з підготовки вчителів та інструкторів фізичного виховання.

Установлено, що науково-методичні аспекти підготовки вчительських кадрів з фізичної культури розглядалися видатними вітчизняними педагогами,

фахівцями з фізичного виховання та лікарями В. Гориневським, М. Демковим, П. Лесгафтом, С. Миропольським, М. Пироговим та К. Ушинським. Вони наполягали на введених гімнастиці до навчальних планів шкіль як обов'язкового предмета, намагалися визначити педагогічно доцільні зміст, методи й форми фізичного виховання учнів різних вікових груп та відстоювали необхідність підготовки кваліфікованих учителів фізичної культури, озброєних глибокими загальнопедагогічними, медико-біологічними й спеціально-методичними знаннями для оздоровлення школярів [12].

Аналіз архівних матеріалів [1] показав, що на початку 20-х рр. ХХ ст. у зв'язку з потребами соціально-економічного розвитку суспільства й новими вимогами до початкової, середньої та вищої освіти було перебудовано систему підготовки майбутніх учителів фізичного виховання. Відкрилися нові заклади: Харківські шестимісячні курси фізичної культури (1924), подібні короткотермінові курси в Києві, Одесі й Чернігові, а також Всеукраїнські однорічні курси в Харкові (1925), підготовка на яких здійснювалася за такими головними напрямками: шкільним, педвузівським, клубним, лікувально-профілактичним, сільським, організаційно-методичним, суддівським та науково-контрольним.

Після державного перевороту 1917 року в Росії на зміну гуманістичним ідеалам фізичного виховання, розробленим Я. А. Коменським, К. Д. Ушинським, П. Ф. Лесгафтом, фізичне виховання трансформується в «радянський фізкультурний рух», який відповідно до постанови ЦК ВКП(б) (1925) перетворюється в засіб оздоровлення і згуртування широких робітничих і селянських мас навколо тих, або інших партійних, радянських і профспілкових організацій, через які робітничо-селянські маси залучаються до суспільно-політичного життя [1]. Змінюється сама сутність фізичного виховання і його призначення. Воно остаточно втрачає національні корені, політизується і підпорядковується ідеї класової боротьби. Останнє, природно, визначає завдання, зміст і форми шкільного предмета «фізична культура». Фізичне виховання, як канал, через який фізична культура (як суспільне явище) засвоюється учнями, зводиться до фізичної підготовки і вивчення обмеженої кількості рухових дій (переважно професійно і військово-прикладних).

Аналіз довоєнних шкільних програм з фізичної культури, проведений Е. Я. Бондаревським і А. В. Кадетовою [1] вказує, що названий предмет не ставив перед собою завдань, пов'язаних з формуванням особистості школяра. З нього було витіснено ідею «фізичної освіти» П. Ф. Лесгафта. Отже, шкільна фізична культура була виключена із сфери соціалізації підростаючого покоління в її гуманістичному розумінні, а водночас виконувала роль ефективного засобу і методу русифікації під ширмою інтернаціоналізації (зокрема, через термінологію, уніфікацію засобів). Тобто процес фізичного виховання як соціально-педагогічне явище успішно виконував спеціальні виховні функції за принципом до «навпаки». Переорієнтація шкільної фізичної культури відбувалася на фоні розгрому психологічної і педагогічної науки. Запроваджені у практику роботи школи наприкінці 20-х років ХХ ст. бригадно-лабораторні методи навчання, елементи залучення учнів у самостійну навчальну роботу були названі шкідливим педагогічним прожектерс-

твом. Дослідження індивідуальних психічних особливостей дітей, впровадження диференціації навчання засуджені як педологічні перекопчення. Підмінивши собою психологію, «радянська ідеологія» присвоїла собі завдання формування комуністичної свідомості, залишивши фізичному вихованню тренування тіла. Свідомість і тілесність включені в різні сфери освіти як «складові частини комуністичного виховання радянської людини», набули псевдоцілісності.

Слід відзначити, що боротьба за престиж СРСР у світі, особливо у повоєнний час, породила ще одне негативне явище у сфері фізичної культури. Політики і ідеологи зробили ставку на перемоги у великому спорті для демонстрації переваг «соціалістичного способу життя». Всупереч класичним ідеям олімпізму, де спорт є засобом залучення до занять фізичними вправами широкого загалу, висувається гасло «перемога будь що» з відомими наслідками. У кінцевому результаті, спорт повністю перетворився в арену ідеологічної боротьби і, поглинувши фізичну культуру, почав задовольняти лише свої потреби.

Таким чином, після Жовтневого перевороту в Російській імперії сформувався зовсім новий тип фізичного виховання як за жорсткою організаційною формою, так і за змістом, з обмеженою кількістю фізичних вправ, передбачених державними програмами, обов'язковими для виконання на всій території великої імперії. Фізична культура перетворюється в засіб і складову частину комуністичного виховання. При цьому (всупереч вченню М. Берштейна) формування систем керування рухами не відповідає внутрішній логіці діяльності, оскільки учень підпорядкований відносинам, побудованим за принципом «начальник – підлеглий» і працює в режимі наказу і страху.

Все це призвело до парадоксальної, на перший погляд, ситуації. На найпрестижніших змаганнях (олімпійські ігри, чемпіонати світу і Європи тощо) спортивна еліта досягає високих результатів і перемог, а фізичною культурою займаються одиниці (2–6% від загальної кількості населення). Одночасно тривалість життя як інтегральний показник здоров'я нації знизилась до рівня слаборозвинених країн. Крім того, погіршуються умови медичного обслуговування більшої частини населення. Висока вартість платних медичних послуг і ліків часто стають причиною відмови від ефективного лікування. У цих умовах на перше місце висувуються вже не питання лікування, а питання профілактики захворювань.

Гіпертрофований розвиток спорту завершив трансформацію шкільної фізичної культури у фізичну підготовку. Зруйнована шкільна фізкультурна освіта нездатна впливати на формування соціально-психічних структур молоді, втрачає свою значимість і для державної сфери освіти. Більше того, останнім часом, з відомих причин, почав втрачати свою актуальність і попит на фізичний потенціал молоді з боку військових та виробничих структур. Як наслідок, шкільне фізичне виховання зі спрямуванням на фізичну підготовленість до праці і служби у війську теж втрачає реальну значимість.

Проголошення державної незалежності України, принципів демократизації і гуманізації суспільного життя, нові політичні і економічні реалії були, на жаль, сприйняті частиною членів суспільства (в тому числі працівниками галузі фізичного виховання) як все-

дозволеність і анархія. Інша частина фахівців відчула ностальгію за регламентаціями, решта розгубилась і виявила в цих умовах повну безпорадність [1].

На цьому тлі в суспільстві різко знизився інтерес до занять фізичними вправами, послаблено управління процесом фізичного виховання в освітній галузі, руйнуються спортивні споруди, знижується (і здебільшого не відповідає сучасним умовам) рівень компетенції фахівців фізичної культури. Одночасно продовжує зростати чисельність захворювань опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, інших органів і систем організму дітей та підлітків [8].

Іншими словами, система фізичного виховання молоді, вступивши в непримиренне протиріччя з реальними потребами оновленого суспільства, породила кризові явища. Спроба розв'язати це протиріччя «косметичним ремонтом» старої системи фізичного виховання, підправити і доповнити її ідеологічні, програмово-нормативні, організаційні основи новими фізичними вправами, організаційними інноваціями, або згадати старе, не дала позитивних результатів.

Отже, кожний етап історичного розвитку нашої держави висуває нові вимоги до діяльності вчителя у сучасній системі освіти і виховання [7]. Вихід з кризи вимагає пошуку принципово нового методологічного підходу до розв'язання комплексної проблеми виховання культури здоров'я та оздоровлення школярів. Це особливо важливо тому, що основи фізичного і психічного здоров'я людини формуються у віці від народження до шістнадцяти років, з них десять років дитина вчиться в школі.

Цілком очевидно, що вчитель своєю особистістю й діяльністю завжди впливав на хід історичного процесу, долю суспільства. Він бере активну участь у формуванні суспільства, а, отже, повинен почувати більшу відповідальність за його долю перед минулими, сучасними й майбутніми поколіннями людства.

Висновки. Аналіз проблем фізичного виховання показує, що його кризовий стан зумовлений наступними причинами. Перша викликана сучасною соціально-економічною кризою, характерною для

перехідного періоду від авторитарних до демократичних форм управління державою і суспільством та від соціалістичного стану до державної незалежності. Вона позначається на фінансуванні, матеріально-технічному, медичному, кадровому забезпеченні тощо, є об'єктивно минущою і не може суттєво змінити або зупинити розвиток фізичної культури.

Друга причина, яка у вирішальній мірі визначила напрямок розвитку фізичного виховання учнівської молоді на тривалий час, має глибокі історичні корені. Вона зумовлена зміною в 1917 році суспільного устрою всієї Російської імперії, в тому числі і на українських землях. Зміна державного устрою поставила питання про призначення в даному суспільстві фізичного виховання. З придбанням Україною незалежності почався процес перебудови вітчизняної системи освіти, тобто перехід від системи радянської освіти до системи освіти європейського типу.

Сучасне життя вимагає утворення нової концепції щодо ролі освіти в зміцненні здоров'я дітей та підлітків, у якій чинне місце займає фізична культура. Враховуючи той факт, що здоров'я сучасних школярів стрімко погіршується, ми вважаємо, що вихід треба шукати в принципово новому підході до розв'язання комплексної проблеми виховання культури здоров'я та оздоровлення школярів. А починати треба з формування культури здоров'я майбутнього фахівця, тому що тільки він являється потенційним носієм фізичної культури, що впливає на фізичну, духовну, інтелектуальну, моральну підготовленість вихованця.

Таким чином, вищезазначені дослідження доводять, що на сьогоднішній день склалися передумови, що вимагають здійснювати теоретичне осмислення проблеми формування професійної готовності майбутнього вчителя фізичної культури до оздоровчої діяльності.

Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є пошук нових реальних умов підготовки вчителів фізкультури до оздоровлення підростаючого покоління.

Список використаної літератури:

1. Бондаревский Е. Я. О школьных программах по физической культуре / Е. Я. Бондаревский, А. В. Кадетова // *Физкультура в школе.* – 1987. – № 3. – С. 31–35.
2. Грибан Г. П. Критерії та рівні фізкультурно-оздоровчих компетентностей випускників вищих навчальних закладів / Г. П. Грибан // *Слобожанський науково-спортивний вісник* : [наук.-теор. журн.]. – Харків : ХДАФК, 2013. – № 5. – С. 78–81.
3. Данилко М. П. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх вчителів фізичної культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 24.00.02 / М. П. Данилко. – Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – 19 с.
4. Елисеєва Л. А. Подготовка учителя физической культуры к использованию нетрадиционных средств оздоровления учащихся на уроках и во внеурочное время: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Елисеєва Людмила Александровна. – Барнаул, 2005. – 206 с.
5. Зубалій М. Здоров'я дітей – у небезпеці / М. Зубалій, О. Леонов, Н. Василишина // *Фізичне виховання в школі.* – 2006. – № 4. – С. 6–9.
6. Іванова Л. І. Підготовка майбутніх вчителів фізичної культури до фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. І. Іванова. – Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 22 с.
7. Крутогорська Н. Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури до виховної роботи в школі з формування здорового способу життя / Н. Крутогорська // *Гуманізація навчально-виховного процесу.* – Вип. 1. – Слов'янськ, 2010. – С. 40–51.
8. Мусхаріна Ю. Ю. Ретроспективні особливості підготовки вчителів фізичної культури в Україні / Ю. Ю. Мусхаріна // *Педагогіка та психологія.* – Харків, 2011. – Вип. 40. – Ч. 2. – С. 158–165.
9. Попович О. Історичні аспекти становлення національної системи фізичного виховання населення України / О. Попович // *Слобожанський науково-спортивний вісник* : [наук.-теор. журн.]. – Харків : ХДАФК, 2012. – № 5. – С. 152–156.
10. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2003. – 442 с.
11. Цьось А. В. Дифференцированный подход в процессе профессиональной подготовки учителя физической культуры : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. В. Цьось. – Киев, 1994. – 179 с.

12. Чеховська Л. Історичні аспекти розвитку фізичної культури: навчальний посібник / Л. Чеховська. – Львів: ЛВІ, 2005. – 145 с.

13. Шиян Б. М. Теоретико-методичні основи підготовки вчителів фізичного виховання в педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.04 / Б. М. Шиян. – К.: Інститут педагогіки і професійної освіти АПН України, 1997. – 50 с.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014 р.

Опубліковано: 30.04.2014 р.

Аннотация. Мусхарина Ю. Ю. Подготовка учителей физической культуры к оздоровлению школьников в историческом аспекте. Цель исследования: обосновать необходимость осмысления подготовки учителей физической культуры к оздоровлению школьников, опираясь на исторический аспект. **Материал и методы:** теоретический анализ, обобщение специальной и научно-методической литературы. **Результаты:** проведен научно-педагогический анализ исторических особенностей подготовки будущих учителей физической культуры. Проанализирован принципиально новый подход к решению комплексной проблемы воспитания культуры здоровья и оздоровления школьников. Выявлены причины кризисного состояния физической культуры в Украине. **Выводы:** показана необходимость теоретического осмысления проблемы формирования профессиональной готовности будущего учителя физической культуры к оздоровительной деятельности.

Ключевые слова: здоровье, ученики, исторический анализ, физкультура.

Abstract. Muskharina Yu. Yu. Preparation of teachers of physical culture to making healthy of schoolboys in a historical aspect. Purpose: shows the need for a theoretical understanding of the problem of formation of professional readiness of the future teachers of physical training to recreational activities. **Material and methods:** the theoretical analysis and generalization of special scientific and methodical literature. **Results:** we examined scientifically-pedagogical analysis of the historical features of training future teachers of physical culture. Analyzed a fundamentally new approach to solving complex problems of education of health culture and health of schoolchildren. The causes of the crisis state of physical culture in Ukraine. **Conclusions:** the necessity of a theoretical understanding of the problem of formation of professional readiness of the future teachers of physical training to recreational activities.

Keywords: health, students, historical analysis, physical education.

References:

1. Bondarevskiy Ye. Ya., Kadetova A. V. Fizkultura v shkole [Sport in school], 1987, vol. 3, P. 31–35. (rus)
2. Griban G. P. Slobozhanskiy naukovno-sportivniy visnik [Slobozhanskiy scientific sports herald], Kharkiv, 2013, vol. 5, P. 78–81. (ukr)
3. Danilko M. P. Formuvannya gotovnosti do profesiynoi diyalnosti maybutnikh vchiteliv fizichnoi kulturi [Formation of readiness for professional activity of future teachers of physical education]: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : 24.00.02, Volynskiy derzh. un-t im. Lesi Ukrainki, Lutsk, 2000, 19 p. (ukr)
4. Elisheva L. A. Podgotovka uchitelya fizicheskoy kultury k ispolzovaniyu netraditsionnykh sredstv ozdorovleniya uchashchikhsya na urokakh i vo vneurochnoye vremya [Teacher Preparation of physical training to use unconventional means of improvement of students in the classroom and outside school hours]: dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08, Elisheva Lyudmila Aleksandrovna, Barnaul, 2005, 206 p. (rus)
5. Zubaliy M. Fizichne vikhovannya v shkoli [Physical education in school], 2006, vol. 4, P. 6–9. (ukr)
6. Ivanova L. I. Pidgotovka maybutnikh vchiteliv fizichnoi kulturi do fizikurno-ozdorovchoi roboti z uchnyami zagalnoosvitnikh navchalnikh zakladiv: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk [Preparing future teachers of physical culture to sports and recreation activities with pupils of secondary schools]: 13.00.04, Nats. ped. un-t im. M. P. Dragomanova, 2007, 22 p. (ukr)
7. Krutogorska N. Gumanizatsiya navchalno-vikhovnogo protsesu [Humanization of the educational process], vol. I, Slov'yansk, 2010, P. 40–51.
8. Muskharina Yu. Yu. Pedagogika ta psikhologiya [Pedagogy and Psychology], Kharkiv, 2011, vol. 40, iss. 2, P. 158–165. (ukr)
9. Popovich O. Slobozhanskiy naukovno-sportivniy visnik [Slobozhanskiy scientific sports herald], Kharkiv, 2012, vol. 5, P. 152–156. (ukr)
10. Sushchenko L. P. Profesiyna pidgotovka maybutnikh fakhivtsiv fizichnogo vikhovannya ta sportu (teoretiko-metodologichniy aspekt) [Professional training of future specialists of Physical Education and Sport (theoretical and methodological aspects)], Zaporizhzhya, 2003, 442 p. (ukr)
11. Tsos A. V. Differentsirovannyi podkhod v protsesse professionalnoy podgotovki uchitelya fizicheskoy kultury [Differentiated approach in the training of teachers of physical culture]: dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01, Kiyev, 1994, 179 p.
12. Chekhovska L. Istorichni aspekti rozvitku fizichnoi kulturi [Historical aspects of physical education: study guide], Lviv, 2005, 145 p. (rus)
13. Shiyani B. M. Teoretiko-metodichni osnovi pidgotovki vchiteliv fizichnogo vikhovannya v pedagogichnikh navchalnikh zakladakh [Theoretical and methodological bases for training teachers of physical education in teacher education]: avtoref. dis. ... na zdobuttya nauk. stupenya d-ra ped. nauk : 13.00.04, Kyiv, 1997, 50 p. (ukr)

Received: 05.03.2014.

Published: 30.04.2014.

Мусхарина Юлія Юріївна: к. пед. н., Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»: вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька обл., 84116, Україна.

Мусхарина Юлия Юрьевна: к. пед. н., Государственное высшее учебное заведение «Донбасский государственный педагогический университет»: ул. Генерала Батюка, 19, г. Славянск, Донецкая обл., 84116, Украина.

Yulia Muskharina: PhD (Pedagogy), Public higher education institution «Donbass State Pedagogical University»: General Batiyuka str. 19., Slavyansk, Donetsk area., 84116, Ukraine.

ORCID.ORG/0000-0001-7080-5013

E-mail: musharina_u@ukr.net